

AUGUST SANDGREN OG „HJULET“

Antikvarboghandler og translator Gustav Strand skriver her om sit samarbejde med August Sandgren og hvordan foreningen „Hjulet“'s bøger kom til verden.

AUGUST SANDGRENS Virksomhed som Bogbinder og hans umaaelige Betydning paa det Omraade er velkendt af alle Bogvenner ; sidst har jo en Mindeudstilling ladet os se Prøver paa hans utrolige tekniske Færdighed og fine Smag. En anden Side af hans Indsats, som er mindre kendt udadtil, og som dog maaske fortjener en Omtale, er hans Virksomhed som Bogtrykker og Tilrettelægger af Bøger.

Naar man ser, hvor smukt Sandgren altid satte Titlen paa sine Bind, ser, hvor velovervejjet og afbalanceret den altid staar ; naar man aabner Bogen og ser, at det saare ofte er samme Skrift paa Bogbindet som inde i Bogen, saa forstaar man af alt dette, at hans Fornemmelse for det typografiske, det rent boglige, maatte være meget stor, og jeg skal i det følgende prøve at give en Skildring af hans Forhold til Typografien. Gennem et langt Venskab og i den sidste halve Snes Aar et næsten dagligt Samvær fik jeg sikkert et større Indblik i dette end nogen anden, og vi har gennemdiskuteret disse Emner meget ofte.

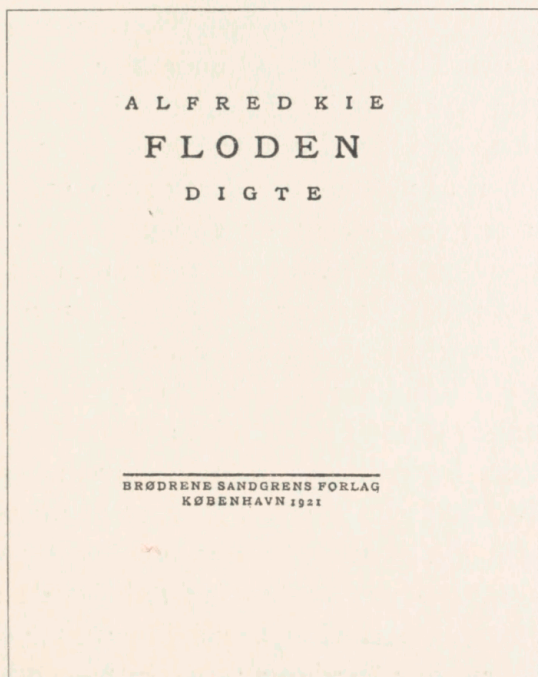
Sandgren kom som bekendt hjem til Danmark og etablerede sig i 1920. Han kom ved et Tilfælde i Berøring med en ret stor Kreds af unge Kunstnere, deriblandt Surrealisten Harry Carlsson og Tegneren Hakon Spliid ; de mærkede hurtigt, at de havde at gøre med en Mand, der var levende in-

teresseret. Det blev meget snart til, at Sandgren maatte trykke deres Træsnit og Linoleumssnit. De eksperimenterede ivrigt og kom til Sandgren for at faa Raad, og de fik ham endog-saa til at gaa i Lag med at trykke Raderinger for dem. Ved Paavalsning og Afskrabning af Farven og Trykning i Skæremaskinen opnaaedes nogle Resultater, der var forbløffende gode, naar den primitive Teknik tages i Betragtning.

Der er saaledes i de allerførste Aar trykt en Del grafisk Kunst ude i Pilealléen, men fra 1921 foreligger der en lille Bog, der bærer Forlagsbetegnelsen *Brødrene Sandgrens Forlag*. Ledet af en brændende Kærlighed til skønne Bøger, havde August sammen med Broderen Oscar, der ligeledes var Bogbinder, i Fritiden arbejdet paa denne Bog og lagt megen Følelse deri. Det er en Digtsamling *Floden* af Sandgrens gode Ven, den altfor tidligt afdøde Maler, *Alfred Kie*. Allerede denne Bog viser Sandgrens Sikkerhed og Evne til at udtrykke det, han ønsker at faa frem. Ligesom inden for Bogbindsdekorationen er det her den ædle Simpelhed, han stræber efter. Den enkleste Virkning er ham kærest. Der er anvendt den samme Skrift, Plantin, i fire Grader, til Titelblad og til selve Bogsiderne. Her var der et Punkt, der betød meget for Sandgren; han vaandede sig, naar han saa de hyppige Forsyndelser, der begaas i Henseende til Sammenblanding af Skrifter. Trykket staar haardt sort paa et kridhvidt haandgjort Papir og er svagt reliefpræget, noget han satte megen Pris paa. Her hjalp det ham, at han altid brugte sin Skæremaskine som Haandpresse, det gav ham Mulighed for at variere Vægten af Trykket, saa han kunde faa det, netop som han ønskede det. Papiret er ganske lidt gennemsigtigt, saaledes at man af de to Sider tilsammen faar dannet en smuk fast Kolumne.

Bogen, der kun foreligger i 250 Eksemplarer + 8 paa Japan, er desuden indbundet af Sandgren i et Papbind, hvortil Kie har givet Udkast til Papiret. Ogsaa dette Papir trykkede

Originalens Størrelse: 16,5 × 13 cm.

Sandgren, men fandt senere paa at anvende Stokken til Klistermarmor, og man kan ogsaa finde Floden indbundet i det Papir.

Fra den nærmeste Tid derefter foreligger kun en Side af en Digtsamling, der aldrig blev trykt. Det er et Korrekturtryk og viser tre seksliniede Strofer med Overskrift og Initial. Det er stadig den samme Skrift. De smaa Forhold umuliggjorde

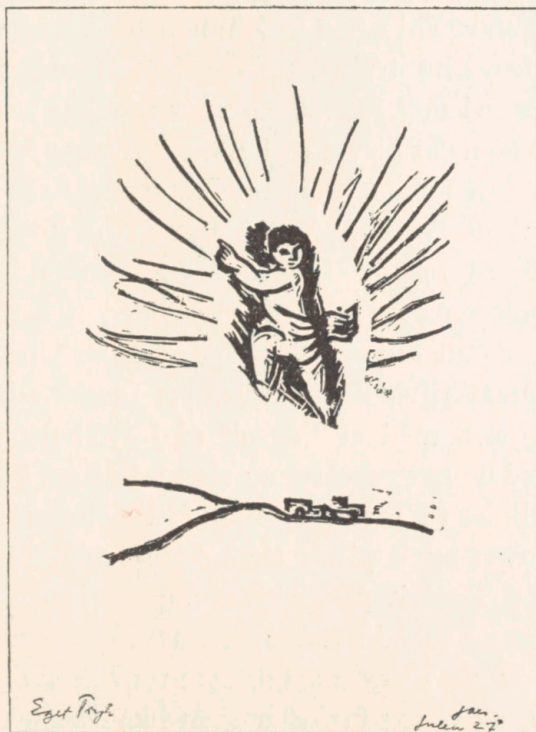
Anskaffelsen af nye Skrifter, da de i saa Fald krævedes i mindst tre Grader, — og det var jo kun en Fritidssyssel!

Og Fritid var det, Sandgren havde mindst af. Fra 7—8 Morgen og ofte til langt ud paa Aftenen lagde Bogbinderiet Beslag paa ham, og skulde noget trykkes, maatte det altsaa ske uden for den Tid. Af disse Grunde blev den anden Digt-samling aldrig trykt. Derimod kom der i 1923 et lille Udstillingskatalog, som Sandgren trykkede for nogle af sine Kunstner venner, „Lavendlerne“. Det er paa 12 Sider med et Omslag, der er i en kraftig grøn Farve og bærer et Træsnit af Kie, der var en af Udstillerne. Det tabelagtige Stof har selvfølgelig ikke rummet mange Muligheder, men der er dog et Par Sider, hvor det alligevel er lykkedes Sandgren at faa et ganske smukt Resultat ud af det. At Papiret er valgt med kræsen Omhu, er det vist overflødigt at bemærke, men maa-ske ikke, at det ingen Steder er anført, hvem der har trykt Kataloget. Et Par grelle Trykfejl viser, at Sandgren ikke har haft saa megen Tid til Arbejdet, som han kunde have ønsket. Fra Aarene 1924—1927 husker jeg tydeligt de animerede Nætter lige før Jul, naar vi trykkede Træsnit for og sammen med *Jais Nielsen*, som Sandgren satte saa megen Pris paa og arbejdede sammen med ved flere Lejligheder. Jais kom med Stokken og skar den færdig efterhaanden, naar Prøvetryk-kene var undersøgt. Det blev hver Gang ud paa de smaa Timer, inden vi skiltes glade og fornøjede, men trætte, og det var Sandgren, der trak Læsset, hvad Trykningen angik. Han valsede op, lagde Papir paa og „trykkede“, vi andre, ja vi leverede Vittigheder og var i Vejen. Men herligt var det.

Af saadanne „Juletræsnit“, som Jais og Sandgren sendte ud til Venner og Forretningsforbindelser, foreligger der fire,

der alle er meget typiske for Kunstneren. Det første er trykt paa haandgjort Papir, de følgende paa tyndt Japan. Sandgren har forøvrigt senere taget Aftryk for baade Jais Nielsen og Axel Salto af deres andre Træsnit.

Træsnit af Jais Nielsen. Julen 1927.

Saa blev „Hjulet“ stiftet. Det var en ganske intim Sammenlutning — der var aldrig over fem Medlemmer — hvor vi kom sammen for at drøfte og læse Litteratur og behandle alle mulige bogtekniske Problemer. Ved dens Stiftelsesmøde den 7. Januar 1925 forelaa det første af vore tre Smaaskrifter,

en Indledningstale af *Cai M. Woel*. Bogen, der kun er trykt i 20 Eksemplarer, er ægte sandgrensk. Samme Skrift i tre Grader. Titelbladet sat dekorativt op, Kolumnen høj og smal uden Indrykninger. Papiret hvidt haandgjort og Trykket med svagt Reliefpräg.

I den følgende Tid var der Sammenkomst hveranden Onsdag, og vi begyndte straks Planlæggelsen af en Række Publikationer, som vi dog forstod, det var umuligt for os selv at trykke, da Tiden var blevet endnu mere kostbar for Sandgren, der ogsaa her som den kyndigste maatte trække Hovedparten af Læset. Efter Forslag af Bibliotekar Frits Johansen planlagde vi altsaa foreløbig Udgivelsen af Saxes Oldkvad i Axel Orlis Gendigtning og med Illustrationer af Ernst Hansen. Det trak ud baade af pekuniære og af andre Grunde, og Nr. 2 af vore Smaaskrifter kom saa den 20. Januar 1926. Det var *Wessels Gaffelen* med et Træsnit af Jais Nielsen. Den lille Bog er trykt i 60 Eksemplarer og viser som Kies Bog, de ulige lange Verselinier til Trods, en smuk fast Kolumne paa Grund af Reliefpræget og Papirets Gennemsigtighed. Den kraftige Side og Jais' Træsnit passer godt sammen, men her havde ellers Sandgrens Glæde ved dybt sort Tryk nær faaet hele Oplaget til at gaa i Vasken. Jais kom med Stok og Sværte til Trykningen, og vi tog fat. Sandgren blev saa begejstret for den Sværte, at vi blev enige om at bruge den ogsaa til Satsen i Stedet for hans egen, der forekom ham mindre sort. Stor var vor Forfærdelse, da vi næste Morgen fandt, at den havde gjort Trykket uskarpt i en stor Del af Oplaget, saaledes at dette blev paa 60 i Stedet for 125 Eksemplarer. Denne Uskarphe, som ikke gjorde noget i et Træsnit, ødelagde fuldstændig Typernes Karakter; de blev laadne.

*Jais Nielsens Træsnit til Wessels Gaffelen.
Dette moderne og stærkt dramatiske Træsnit, signeret af Kunstneren,
var Skyld i Bogens store Sukces. Den er ikke til at opdrive i Dag.
Originalens Størrelse: 21 × 15 cm.*

Senere paa Aaret 1926 kom saa efter mange Kvaler og megen Strid *Ingjaldskvadet*. Der er 10 Tegninger af *Ernst Hansen*, og det er sikkert nogle af de smukkeste, denne Kunstner har udført. Gennemført i samme Sorthedsgrad, blot med mere eller mindre svær Konturering for Karakteriseringens Skyld, giver de et storslaaet Akkompagnement til Digtet. Bogen er trykt i 175 Eksemplarer i *Hertz's Bogtrykkeri* og er ikke paa haandgjort Papir. Dog kan jeg røbe, at der findes fem

Eksemplarer paa det lækreste franske haandgjorte Papir. Det er ikke exemplaires de luxe, men Smertensbørn; de eneste resterende af et tilintetgjort Oplag paa 175. Bogtrykkeriet havde ikke taget sig i Agt for, at Klicheerne slog for stærkt igennem, skønt der var givet Advarsel derom. Hele Tilrettelægningen er iøvrigt Sandgrens. Vi havde særlig svært ved at faa anbragt Tegningerne rigtigt i Forhold til Teksten, saaledes at der stadig kom en Tegning paa venstre Side og tre Strofer paa Siden overfor. Først da vi fandt paa at vie Side 5 til „Aksel Olriks Minde“, lykkedes Opgaven. Selve Arrangementet vandt aabenbart Ernst Hansens Behag, da senere Seedorffs Pigens Møde med Pan blev arrangeret paa samme Maade. Kunstnerens Navn stod ikke paa Titelbladet, men kun i Kolo-fonen. Det var Sandgrens Krav om Enkelhed, der gjorde, at Titelbladet kom til staa fornemt og uoverlæst.

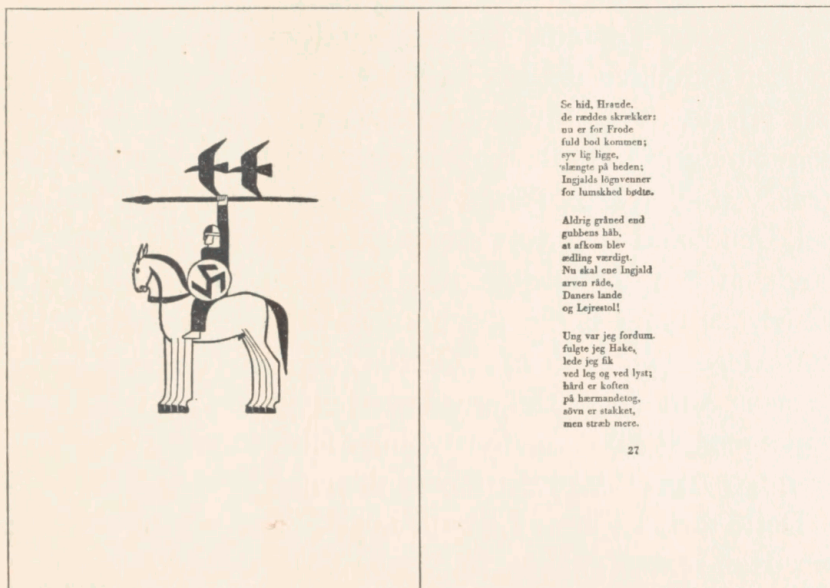
Man sporer iøvrigt i Sandgrens Bøger en Paavirkning fra tysk Bogkunst, men han havde jo ogsaa gaaet paa Fagskole i Berlin, og Bremerpresse var hans Forbillede i mange Henseender. Saaledes var det sikkert Paavirkning fra denne sidste, som fik ham til at kartonnere Ingjaldskvadet, og tager De, kære Læser, et Eksemplar af denne Bog i Haanden, tænk da paa, det er et Sandgrenbind, De staar med.

20. Januar 1927 kom Hjulets Smaaskrifter Nr. 3, *Tre Digte fra Guldalder-tiden*, trykt i 125 Eksemplarer hos Hertz. Der er her brugt en smuk Fraktur, og det ses tydeligt, at Sandgren har haft Ungers smukke Bøger i Tanke, da den blev planlagt. Den lyse, lette Virkning er især opnaaet ved den stærkt skudte Sats. Bogens Indhold er H. C. Andersens Konen med Æggene, Wilsters Bonden og hans Søn og Hertz's Skriftemaalet. Det kan maaske interessere, at Axel Nygaard har teg-

net en nydelig Illustration til Konen med Æggene — uden paa et Pergamentbind, som Sandgren har udført.

Vi fortsatte vore Sammenkomster, og da vi var klar over, at Fortsættelsen af Oldkvadene var umulig, begyndte vi at

Se hid, Hraede,
de rædles skrækker;
nu er for Frode
fuld bøl kommen;
syv lig ligge,
slængte på bedene;
Ingjalds ligvener
for lumskhed lodte.

Aldrig græned end
gulbens håb,
at sikom blev
sellig værdigt.
Nu skal ene Ingjald
arven råde,
Dæners lande
og Lejrestol!

Ung var jeg fordum,
fulgte jeg Hake,
ledte jeg fik
ved leg og ved lyst;
hård er koften
på hermandetog,
søvn er stakket,
men strøb mere.

27

Ingjaldskvadet. Ernst Hansens Odintegning. Originalens Størrelse: 22 × 16,5 cm.

se os om efter noget, vi selv kunde magte at trykke. Af økonomiske Grunde skulde det helst være fra den frie danske Literatur og helst ikke en altfor lille Bog, da vi selv indsaa, at de tre Smaaskrifter kun var Bagateller. Vi snakkede frem og tilbage, og Aarene gik. Sandgren var jo blevet saa kendt som Bogbinder, at han næsten aldrig var ledig mere. Det kneb ogsaa med den hveranden Onsdag, Hjulet lagde Beslag paa, men det skal siges, at han næsten aldrig udeblev fra et Møde. Til vore Stiftelsesmøder, den 20. Januar 1931 og 1932 ar-

bejdede han sammen med mig paa en Slags Festavis „Navet“ i nogle faa maskinskrevne Eksemplarer med Vittigheder, Neurruppiner o. lign., illustrerede med nogle af os selv skaarne Linoleumssnit, og i de Aar var det nok det eneste, der blev trykt i Pilealléen.

Men efter Forening for Boghaandværks Regeneration, i hvilken Sandgren tog saa ivrigt Del, da det laa ham meget paa Hjerte, at der skulde komme et godt Resultat ud deraf, kom Sandgren ind i Bestyrelsen og tilrettelagde, paa Foreningens Vegne, *Maxim Gorkis Min Barndom* for Henrik Koppel. Den kom i 1933 og viser os tydeligt, hvorledes Sandgren fandt, at den almindelige, ikke bibliofile, Bog skulde se ud. Et Stykke tyndt Papir, der gik paa den rigtige Led! Jævn, uaffekteret Typografi og et Omslag, der i sin Enkelhed havde en stærk Virkning. (Det er vel overflødigt at sige, det er Omslaget med de blaa, vandrette Linier foroven og neden, Sandgren har tegnet, ikke det senere tilkomne Filmbillede!).

Dette med Papirets Led var noget, Sandgren tidligt talte om. Han som Bogbinder fik jo paa Puklen, naar Bogen ikke aabnede godt, og det var jo som oftest Papirleden, det var galt med. Han ærgrede sig, naar han saa de kendte Buler i Papiret i en Bog, der ellers var ofret meget paa, men hvor dette altsaa ikke var taget i Agt. Han bekæmpede denne Fejl, men jo desværre med saa ringe Held, at vi endnu ofte selv i „bedre“ Bøger finder Papiret paa den gale Led (f. Eks. nogle af Arkene i Foreningens Bødtcher-Udgave).

Efter mange Diskussioner blev vi enige om at trykke *Blichers Jøderne paa Hald* til Hjulets Tiaarsdag i 1935 og tog fat paa Planlæggelsen. Der foreligger tre forskellige Korrekturtryk med Udkast til første Side. Det er stadig Plan-

Tre Digte
fra
Guldaaldertiden

Foreningen Hjulets Forlag
København 1927

Side af „Hjulet“s Smaaskrifter Nr. 1, Woels Tale. Billedet giver en Forestilling om den faste Kolumne og de smukt beregnede, overdaadige Marginer. Af denne Tekstside ses det iøvrigt, hvorfor vi gav Foreningen Navnet „Hjulet“. Originalens Størrelse: 18 × 10 cm.

Titelbladet til det tredje af vore Smaaskrifter, som ogsaa blev det sidste. Bogens lyse, lette Karakter baade indholdsmæssigt og typografisk er allerede tydeligt anslaaet her. Originalens Størrelse: 19 × 11,5 cm.

formaaset at givet sin Samtid en ny Kraft. Han har skabt sin Tid, - dannet os om i sit Billede. Kan der siges noget større om en Digter?

Naar nu Foreningen i Aften begynder sit Liv, som jeg oprigtigt haaber maa blive langt og til idel Glæde, under Devlsen: at gavne og forneje . . . naar vi bevidst har givet den et Navn, der symboliserer Udviklingen, er vi alle Johannes V. Jensens Tak skyldig. Jeg personlig føler Trang til at takke Hr. Frits Johansen, som er Skyld i, at jeg atter tog Johannes V. Jensens Bøger frem til fornyet Gennemlæsning og først da naaede til en mere moden Forstaelse af ham. Johannes V. Jensen er dansk; i hans Bøger følger dansk Natur, og danske Mænd og Kvinder faarkraftfuldt Liv for vore Øjne.

Jeg vil ikke ende med Hurrarsaab, hverken for Johannes V. Jensen eller for Foreningen. Da jeg ikke tiltror mig selv Evner til at hylde ham paa en passende Maade, vil jeg slutte med en anden dansk Digters Hyldest til ham; lad denne Hyldest, vel den skønneste, der er skrevet til en dansk

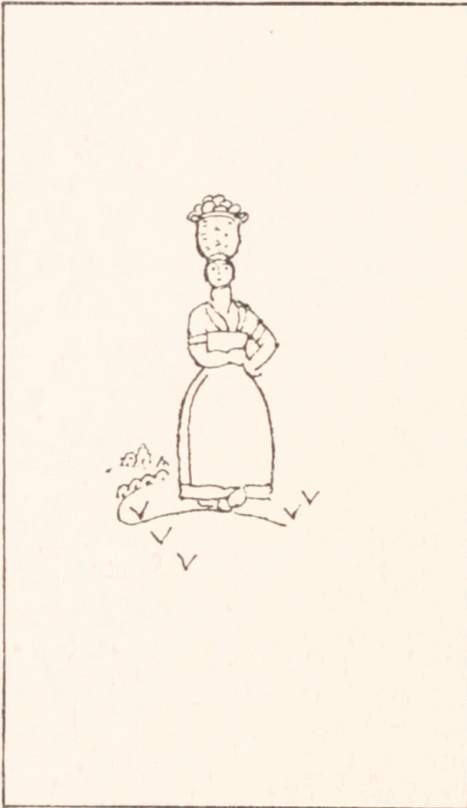

Illustration af Axel Nygaard til H. C. Andersens *Konen med Æggene*. — Den er tegnet med Tusch udenpaa et Helpergamentbind, som Sandgren udførte til mit Eksemplar af *Tre Digte fra Guldalderiden*.

tinskriften, der maa holde for. Den mindste Grad findes anvendt i to forskellige Skydninger og den større i een. Vi blev enige om at anvende den sidste, men det blev der desværre ikke noget af. Den 13. November 1934 blev der sat Slut paa Sandgrens Virken paa dette som paa andre Felter. Hvad han kunde have naaet her, er det jo omsonst at drøfte, men i det han naaede ses tydeligt den samme strenge og ædle Holdning som i hans bedste Bogbind.

GUSTAV STRAND